

УДК 343.985

П. В. Цимбал,
доктор юридичних наук,
професор,
заслужений юрист України,
Університет ДФС України,

Я. Л. Варшавець,
здобувач,
Східноєвропейський
національний університет
імені Лесі Українки

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПРОТИ ІНКАСАЦІЇ ГРОШОВИХ КОШТІВ ШЛЯХОМ РОЗБОЮ

Стаття присвячена особливостям використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою. Визначено проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів цього виду.

Ключові слова: спеціальні знання, злочин, інкасація, кошти, розбій.

П. В. Цымбал,
доктор юридических наук,
профессор,
заслуженный юрист Украины,
Университет ГФС Украины,

Я. Л. Варшавец,
соискатель,
Восточноевропейский
национальный университет
имени Леси Украинки

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ ПРОТИВ ИНКАССАЦИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ ПУТЕМ РАЗБОЯ

Статья посвящена особенностям использования специальных знаний при расследовании преступлений, совершенных против инкассации денежных средств путем разбоя. Определены проблемы использования специальных знаний при расследовании преступлений данного вида.

Ключевые слова: специальные знания, преступление, инкассация, средства, разбой.

P. V. Tsymbal,
*Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
University of SFS of Ukraine,*

J. L. Varshavets,
*applicant,
EastEuropean
National University
the name of Lesia Ukrainka*

USE OF SPECIAL KNOWLEDGE AT INVESTIGATION OF THE CRIMES COMMITTED AGAINST COLLECTION OF MONEY BY ROBBERY

The article is devoted to the peculiarities of the use of special knowledge in the investigation of crimes committed against the accumulation of cash through robbery. The problems of the use of special types in the investigation of crimes of this kind are determined.

Key words: *special knowledge, crime, collection, means, robbery.*

Потреба у застосуванні спеціальних знань у розслідуванні злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, пов'язана з тим, що пізнання події злочину є складним процесом об'єктивної істини. Тому це вимагає від слідчого застосування широкого кола суспільних, природних, математичних і технічних знань.

Під спеціальними знаннями у наукознавстві та філософії розуміють системно упорядкований і перевірений суспільно-історичною практикою результат процесу пізнання дійсності у свідомості людини у вигляді уявлень, суджень, понять, теорій, сукупність відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання, дослідження тощо [10, с. 771].

Такі знання традиційно поділяються на буденні (життєві, загальнодоступні) та наукові. Буденні знання ґрунтуються на життєвій практиці, здоровому глузді та індивідуальному досвіді окремих людей.

На думку Н. І. Клименко, «практичні знання – це багатопрофільна галузь, яка склалася на основі вікового досвіду повсякденно-практичної діяльності людей». До них належать знання побутового і виробничого характеру, які закріплені в певних правилах і прийомах. Їхній зміст складають знання про засоби трудової діяльності, способи їхнього застосування, найбільш раціональну поведінку в певних життєвих умовах.

Ці знання поділяються на емпіричні та теоретичні. Це два взаємопов'язаних рівні наукового пізнання процесів, явищ природи і суспільства та їхніх зв'язків, але з певною істотною відмінністю. На емпіричному рівні наукові знання відкривають ці зв'язки шляхом аналізу безпосередніх конкретних даних спостереження, описування та експерименту, а на теоретичному, маючи загальний і необхідний характер, розкривають внутрішню сутність і зміст процесів та явищ, що пізнаються [12, с. 14].

Для ефективної професійної діяльності людини, крім знань, необхідно також володіти певними вміннями і навичками [13, с. 148].

Навички – це дії, які в результаті тривалого повторення стають автоматичними. Вони формуються, коли людина пристосовується до життєдіяльності у навколишньому середовищі; дозволяють точно, швидко та економно виконувати різні операції. За наявності навичок діяльність людини стає продуктивнішою [14, с. 297; 10, с. 251].

Вмінням називається елементарний рівень виконання дій, коли ще немає автоматизму і є потреба деякою мірою контролювати свої дії [3, с. 8]. Під вмінням також розуміють майстерність людини в певному виді діяльності, можливість ефективно діяти в різних умовах відповідно до поставленої мети. Вміння неможливе без використання досвіду і певних знань. Без знання немає вміння, це дві неподільно взаємопов'язані частини будь-якої дії.

Сукупність людських знань, навичок та вмінь становить її досвід. Він виступає і як процес певного практичного впливу людини на світ, що нас оточує.

Поняття «спеціальні знання» включають у себе такі ознаки: а) знання, які вимагають більш чи менш довготривалої і серйозної підготовки, досвіду, можливо, навичок і талантів; б) знання, які потрібні для вирішення питань, що входять у компетенцію органу досудового розслідування чи суду; в) знання, які дозволяють особі, яка ними володіє, застосовувати суму відомостей, отриманих рекомендацій, досвіду на практиці, а нерідко їхнє застосування неможливе без особливого спорядження, певних пристроїв тощо [8, с. 8].

Під спеціальними знаннями розуміють знання та навички конкретно визначеної особи, що не є загальнодоступними та загальновідомими, необхідні для вирішення конкретних питань, які входять у виключну компетенцію органів досудового розслідування чи суду для встановлення об'єктивної дійсності у кримінальному провадженні, застосування яких здебільшого потребує додаткових пристроїв та засобів [8, с. 8].

Спеціальні знання – це знання, що розроблені наукою і втілені у практичну професійну діяльність осіб, які володіють ними, як правило, під час отримання вищої спеціальної освіти. Йдеться про те, що спеціальні знання використовуються лише особами, які ними володіють, тобто обізнаними особами. В. В. Циркаль стверджує, що однією з особливостей спеціальних знань є їхнє використання під час провадження у справі експертом або спеціалістом. На думку В. К. Лисиченка, В. І. Шиканова, безпосереднє застосування спеціальних знань слідчим, прокурором, судом є однією з найбільш важливих ознак спеціальних знань у розслідуванні злочинів. Як зазначає Б. В. Романюк, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла [12, с. 8].

Кожна з наведених думок певною мірою відображає суттєві ознаки поняття «спеціальне знання». На нашу думку, найбільш вдалими є визначення Р. С. Белкіна, який стверджував, що «спеціальні знання – професійні знання й уміння в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, необхідні для вирішення питань, виниклих під час розслідування та розгляду у суді конкретних справ. У кримінальному й цивільному процесах особи, що володіють спеціальними знаннями, залучаються як спеціалісти або експерти» [2, с. 217].

Криміналістичні знання є системою взаємопов'язаних юридичних і природно-технічних наукових знань. Саме сукупність природно-технічних наукових знань прийнято називати спеціальними техніко-криміналістичними знаннями у процесуально-правовому змісті [3, с. 15–17]. До спеціальних належать криміналістичні знання, які торкаються виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів, а також знання щодо предмета відповідних

галузей криміналістичних експертиз: балістичних, почеркознавчих, авторознавчих, технічної експертизи документів, фототехнічної, портретної, трасологічної тощо.

Важливою рисою спеціальних знань у кримінально-процесуальному значенні є мета їхнього використання. Вони застосовуються для доказування, яке проводиться у встановленому законом порядку, а також для непроцесуального застосування під час проведення оперативно-розшукових заходів. Метою застосування спеціальних знань також є сприяння збиранню доказової орієнтуючої інформації для розслідування і попередження злочину, а також розробка тактичних і технічних засобів та методів її збирання. Застосовувати спеціальні знання можуть не тільки обізнані особи (експерти, спеціалісти), але й особи, які проводять досудове розслідування, здійснюють оперативно-розшукову діяльність, хоча результати їхнього застосування матимуть різне процесуальне значення. Тому правильно зазначають, що якщо «спеціаліст володіє методами і знаннями на професійному рівні, він, безумовно, має право їх застосовувати» [2, с. 48].

Розслідування злочинів взагалі та вчинених проти інкасації грошових коштів зокрема, як і будь-яка діяльність, вимагає вироблення його мотивованих, цільових та ідеальних форм і планів, що можливе лише через застосування відповідних знань, у тому числі спеціальних.

Спеціальні знання є одним з компонентів арсеналу організаційних, процесуальних, тактичних та інших засобів, що можуть використовуватися слідчим. Це зобов'язує до того, щоб їхній зміст відповідав завданням та меті кримінального судочинства.

Законодавець безпосередньо передбачає і регламентує лише дві форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів. Це – призначення і проведення експертиз (ст. 242 КПК України) та участь спеціалістів у слідчих діях (ст. 237 КПК України). Крім того, законодавець указує, але детально не регламентує контрольно-довідкову діяльність фахівця, здійснювану за вимогою слідчого [7]. Але теорія і практика використання спеціальних знань є набагато ширшою і різноманітнішою. Зазначимо також, що реальна судова експертиза й участь спеціалістів у слідчих діях, тобто те, що прямо передбачається чинним кримінальним процесуальним законодавством, за своїми параметрами істотно відрізняється від моделі, сконструйованої законодавцем.

Характеризуючи положення взагалі, потрібно зазначити, що між законодавчою регламентацією і слідчою практикою існує певний розрив, а думки вчених з цього приводу є досить суперечливими.

Під час розгляду проблем використання спеціальних знань необхідно розмежовувати деякі суміжні поняття, такі як рівень та діапазон їхнього використання.

Б. В. Романюк стверджує, що «реалізація спеціальних знань залежить насамперед від суб'єкта, виду діяльності та мети їхнього застосування» [12; с. 8]. Методологічно використання спеціальних знань може мати місце на різних рівнях. Що ж стосується самих рівнів використання спеціальних знань, то тут, на нашу думку, можна реально виділити лише два рівні. Слідчий або сам використовує наявні спеціальні знання, або опосередковано – через спеціаліста. Будь-яке інше рішення порушить статус зазначених учасників процесу, призведе до змішання їхніх функцій. Це означає, що слідчий може застосовувати свої особисті спеціальні знання, не підмінюючи тим самим спеціаліста, і навпаки, спеціаліст не може виходити за межі своєї компетенції і контролю слідчого. З цього приводу В. М. Махов зазначає, що «було б помилково думати, що зростання ролі знаючих осіб відбувається за рахунок зменшення ролі слідчого в процесі доказування.

Слідчий був і залишається особою, відповідальною за хід і результати розслідування» [9, с. 50]. Окремі автори схильні обмежувати роль слідчого у зв'язку з визначенням компетенції експерта й експертної ініціативи. Трапляються і неприйнятні погляди з цього приводу.

У більшості випадків автори наукових праць з основ використання спеціальних знань щодо розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, чітко розмежовують керівну роль слідчого і допоміжну роль спеціаліста, який бере участь у розслідуванні злочину. Більш суперечливо вирішується питання про допустимість використання спеціальних знань особисто слідчим. Маються на увазі випадки, коли для вирішення будь-якого слідчого завдання потрібні знання, що потрапляють під поняття «спеціальні», і цими знаннями володіє сам слідчий.

Таким чином, використання спеціальних знань особисто слідчим може мати процесуальний і непроцесуальний характер. Розглядаючи процесуальний бік справи, потрібно звернути увагу на певні обмеження. Наприклад, слідчий має право сам проводити деякі наукові дослідження безпосередньо в процесі виконання слідчих дій, але за умови простоти, очевидності ходу і результатів роботи, які, будучи відображені в протоколі слідчих дій, здобувають доказове значення. У такому випадку неправові знання, використовувані слідчим, хоча і є основою дослідження, але через свою загальновідомість не є, у повному процесуальному розумінні слова, спеціальними. При цьому досить важливо, щоб у результаті подібних дій було отримано не висновок на основі спеціальних пізнань, а наочно сприйманий факт [11, с. 5–6].

Використання спеціальних знань слідчим щодо розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, як окремих рівень їхнього використання, має такі риси:

а) слідчий безпосередньо сам здійснює практичну діяльність, засновану на спеціальних знаннях. Дійсно, і в цих випадках може мати місце участь спеціаліста, але частіше як консультативна та науково-технічна допомога;

б) незважаючи на те, що потреба у застосуванні слідчим спеціальних знань обумовлена інтересами досягнення процесуальної мети, що відповідає його діяльності, має непроцесуальний характер;

в) спеціальні знання слідчого тісно переплітаються з його звичайними, правовими знаннями і життєвим досвідом. Виділити їх із загальної системи знань слідчого складно і можливо тільки тоді, коли дії слідчого цілком базуються на таких знаннях. В інших випадках упродовж усього розслідування спеціальні знання слідчого використовуються поряд з іншими. Процес є безперервним і впродовж усього розслідування, тому застосування слідчим своїх спеціальних знань у більшості випадків важко відокремити і формалізувати.

Належна організація використання спеціальних знань у ході розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, уможливило одержання слідчим інформації, що полегшує збирання доказів, зменшує обсяг роботи з викриття осіб, які вчинили злочинні дії.

Тільки слідчий виступає основним суб'єктом під час використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, оскільки саме він має процесуальний статус і є організатором проведення слідчих дій за участі спеціаліста, який виступає одним з учасників кримінального процесу. Між слідчим

та спеціалістами під час використання спеціальних знань діяльність може будуватися у двох основних процесуальній та непроцесуальній формах. Потрібно зазначити, що з цього приводу не існує єдиної думки.

Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, може відбуватися у вигляді консультацій, науково-технічної допомоги, попередніх експрес-досліджень тощо.

Консультативна діяльність є найбільш розповсюдженим різновидом непроцесуальної допомоги фахівця у ході розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою. При цьому виділяють три типові види консультацій фахівця:

1) консультації загального характеру, що дозволяють особі, яка здійснює розслідування, зорієнтуватися в події злочину, його механізмі, масштабах злочинної діяльності, колі учасників злочину тощо, у тій частині цих питань, що пов'язана зі спеціальними знаннями;

2) конкретні консультації зі спеціальних питань під час підготовки до виконання слідчих дій [5, с. 46]. Такі консультації фахівця є засобами підвищення ефективності слідчих дій, тому що знижують ентропію, підвищують цілеспрямованість. За допомогою і на основі таких консультацій слідчий більш точно визначає обсяг, напрям і межі з'ясування питань, що вимагають спеціальних знань;

3) консультативна допомога може здійснюватися і під час проведення слідчої дії. У цьому випадку вона буде ще більш конкретною і сконцентрованою. Наприклад, під час допиту підозрюваного, свідка може виникнути ситуація, за якої особа, що допитує, через спеціальний характер питання, що з'ясується, не може правильно оцінити позицію допитуваного, його показання і, власне, продовжити на належному рівні допит.

Доцільно запрошувати для участі в допитах спеціаліста, тому що навіть найретельніша підготовка слідчого зі спеціальних питань не замінить фахівця, а повторні допити є менш ефективними [9, с. 17]. В. О. Коновалова також рекомендує у складних випадках допит провадити в присутності спеціаліста [5, с. 45].

Велике значення у ході розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, має інформація, добута шляхом проведення попередніх експрес-досліджень об'єктів, виявлених та вилучених у ході огляду місця події, чи під час проведення інших слідчих дій.

На відміну від судової експертизи перед фахівцем-дослідником ставиться мінімум питань, необхідних для загального попереднього вирішення проблем. Методи дослідження в такому випадку експресні і менш прецензійні. Попереднє експрес-дослідження не вирішує питання, а лише встановлює можливість його вирішення і прогнозує найбільш імовірні результати. Подібне дослідження певного значення можна вважати попередньою непроцесуальною експертизою, коли звертання слідчого за допомогою до фахівця і результат дослідження не можуть виділятися в процесуальну форму, а тому й мати доказове значення [6, с. 25].

Таким чином, попереднє експрес-дослідження об'єктів не тільки не конкурує із судовою експертизою, але і сприяє її забезпеченню та процесуальній підготовці. Зважаючи на те, що в більшості випадків результати судово-експертного дослідження доводиться чекати тривалий час, попередня інформація є важливою з тактичної точки зору [6, с. 23].

Процесуальна форма використання спеціальних знань загалом не дискутується, тому що є чітко визначеною і регламентованою законодавцем, перевірною практикою у ході тривалого історичного розвитку.

Не викликає сумнівів те, що експертне дослідження є більш точним, глибоким і всебічним. Висновок експерта має велике доказове значення. Процедура підготовки матеріалів, призначення й виконання експертизи відпрацьовані багаторічним досвідом і детально регламентовані. Але потрібно зазначити, що призначення експертизи – складний, трудомісткий, тривалий процес, тому що, крім досить значного часу, якого вимагає саме дослідження, великі його витрати на пересилання матеріалів в експертну установу і наступне їхнє доповнення та оформлення результатів.

Судова експертиза може бути ефективною лише у випадку ретельної підготовки її слідчим. Її використання має цілеспрямований, однозначний характер. Усі ці питання слідчий без активної допомоги фахівця не в змозі вирішити достатньо ефективно. Цієї думки дотримується П. П. Іщенко. Іншими словами, підготовка і призначення судової експертизи, починаючи з моменту ухвалення рішення про її необхідність, вимагають використання спеціальних знань, а законодавець цього не врахував.

Для того щоб спеціальні знання щодо розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, використовувалися більш ефективно, у тому числі і судово-медичні, не потрібно руйнувати сформовану структуру судової експертизи. Досить розвинути й упорядкувати інші форми використання спеціальних знань.

На нашу думку, слідчому було б неправильним покласти допомогу в підготовці судової експертизи цілком на спеціаліста, який бере участь у слідчих діях. Оскільки будь-яка форма покликана вирішувати лише свою конкретну, характерну для неї частину питань використання спеціальних знань, то й усі вони, кожна по-своєму, мають використовуватися у справі підготовки судових експертиз. Рівень участі різних спеціалістів у підготовці судової експертизи, крім формальних моментів, залежить від конкретної слідчої ситуації, виду і характеру запланованої експертизи.

Вивчення слідчої практики свідчить про недоліки у використанні спеціальних знань під час розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою. Причини цього негативного явища багатоаспектні.

Таким чином, можна стверджувати, що потреба у використанні спеціальних знань у ході розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, обумовлена складністю та специфікою процесу доказування обставин у кримінальному провадженні. Особливо це характерно для сучасного періоду, коли для підготовки, скоєння та укріття злочину використовуються передові наукові технології, сучасні технічні засоби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : Узд-во БЕК, 1997. – 341 с.
2. Беляева Г. А. О специальных знаниях в судебно-техническом исследовании документов / Г. А. Беляева, А. Н. Калашников, В. Л. Беляевский // Теория и практика использования специальных знаний при расследовании преступлений : сб. науч. тр. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1989. – С. 54–57.
3. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике / В. И. Гончаренко. – Киев, 1984. – 149 с.
4. Использование специальных познаний при расследовании преступлений : учеб. пособие / И. Н. Сокоротягин, Ф. В. Глазырин, Н. С. Евдокимова и др. – Свердловск, 1978. – 79 с.

5. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія / В. О. Коновалова. – Харків, 1999. – 157 с.
6. Кириченко А. А. Основы криминалистической микрологии : автореф. дисс. на соиск. уч. степени д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Кириченко / Нац. юрид. акад. України. – Харків, 1996. – 31 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / відпов. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Харків : Одісей, 2013. – 1104 с.
8. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. дис. на здоб. наук. ст. канд. юрид. наук / А. М. Лазебний. – Ірпінь, 2016. – 19 с.
9. Морозов Г. Е. Участие специалистов в стадии предварительного расследования : автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук / Г. Е. Морозов. – Саратов, 1977. – 19 с.
10. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. – Т. 1 / уклад. : В. В. Яременко, О. О. Сліпушко. – К, 2003. – 926 с.
11. Орлов Ю. К. Производство экспертизы в уголовном процессе : учеб. пособие / Ю. К. Орлов. – М., 1982. – 79 с.
12. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Б. В. Романюк / НАВСУ. – Київ, 2002. – 222 с.
13. Семенов В. В. О формировании социальных и профессиональных качеств судебного эксперта / В. В. Семенов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків : Право, 2005. – Вип. 5. – С. 144–151.
14. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М., 1987. – 560 с.